

СТУДЕНТТІК ОРТАДАҒЫ КИБЕРБУЛЛИНГ: БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ЗЕРТТЕУЛЕР

* Муканова Н.Е.¹, Айтенова Э.А.², Турсунбаева А.У.³, Таженова Г.С.⁴

^{*1} Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

^{2,4} Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан

³ Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада студенттер ортасындағы кибербуллинг мәселелері жан-жақты талданып, шетелдік ғалымдар еңбектеріндегі бұл мәселенің теориялық негіздері айқындалған. Ақпараттық кеңістікте студенттердің киберқауіпсіздік сақтаудағы негізгі ережелері нақтыланған. Сонымен қатар, студенттерді кибербуллингке қатысудан немесе кибервиктимге айналудан қорғау үшін нақты және тиімді шаралар көрсетілген. Кибербуллингті ғылыми және практикалық мәселе ретінде зерттеудің негізгі екі бағыты айқындалған. Ғылыми әдебиеттердегі кибербуллингтің жіктелуі, студенттер ортасында аталған түрлерінің кездесу жиелігі қарастырылған. Студенттер ортасындағы мазасыздық, депрессия, стресстің жоғары деңгейі және университетке бейімделудің жеке факторлары (академиялық бейімделу, әлеуметтік бейімделу, тұлғалық-эмоционалды бейімделу және институционалды бейімделу) кибербуллингтің құрбаны немесе агрессоры болудың болжаушылары болып табылатындығы айқындалған.

Кибербуллингтің себептерін, нысандары мен салдарын анықтауға бағытталған 2 жоғары оқу орындарынан 110 студент арасында кибербуллинг және онлайн агрессия көрсеткіші туралы жүргізілген сауалнама нәтижелері келтірілген. Зерттеу нәтижелерін талдау студенттік ортада респонденттердің шамамен 10% кибербуллингтің үрей тудыратынын көрсетті, 3% кибербуллингке тап болғандығын, көпшілігі дерлік кибербуллинг туралы ақпаратпен бөлісуді қаламайтынын атап өтті. Кибербуллинг тәжірибесіне көзқарастарын реніш пен ашудан тууы мүмкін деп болжады. Бұл кибербуллингті өзекті мәселе ретінде зерттеуге негіз болды. Кибербуллингті алдын алудың әдістері мен іс-шаралары, педагогикалық ағарту жұмыстары мен психологиялық-педагогикалық шарттары, сондай-ақ белгілі бір жауап түріндегі жазаны тағайындау қарастырылады. Эксперименттік жұмыс нәтижелері егжей-тегжейлі жазылып, зерттеу қорытындылары айқындалып, сипаттама берілген. Студенттер ортасында әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас мәдениетін, желілік этиканы дамытуға арналған шаралар мәзірін әзірлеу ұсынысы нақтыланған.

Тірек сөздер: кибербуллинг, желілік агрессия, студенттік орта, кибершабуыл, білім беру үдерісі, интернеттегі қорлау, педагогикалық ағарту, ақпараттық кеңістік

Кіріспе

Әлемдік білім беру кеңістігінде цифрлық сауаттылықтың қыр-сырын терең меңгерген, білікті маман даярлау күн тәртібіндегі негізгі мәселелердің бірі. Сонымен қатар қазіргі қоғамның сұранысына сай ғаламтор кеңістігінде тұлғаның және жалпы қоғамның қауіпсіздігі мәселесі өзекті болып саналады. Қазақстан Республикасы Парламентінің заңнамалық бастамасы мен азаматтық қоғамның балалардың құқықтарын қорғау мәселелері жөніндегі ұстанымдары кибербуллингке қарсы іс-қимылдың озық тәжірибесін ескеріп қана қоймай,

сонымен қатар ұлттық менталитеттің қазақстандық моделінің ерекшеліктерін көрсетуі тиіс деп санаймыз. Кибербуллингке қарсы іс-қимыл және оның алдын алу мәселелерін зерделеуде себептік кешенді, сондай-ақ қудалау мен қорлаудың құрбаны болған жастарға уақтылы ден қою және көмек көрсету үшін осы құбылысты анықтайтын факторларды ескерусіз қалдыруға болмайды. Жалпы, жаһандану мен цифрландыру дәуірінде көп уақытын ғаламторда өткізетін жастар кибербуллингке көбірек бейім. Студенттер дамуының белгілі бір кезеңіндегі университет ортасы олардың өміріндегі басты аспект. Дәл осы жерде студенттер алғаш рет ата-анасынан тәуелсіз құрдастары мен оқытушылар арасындағы әртүрлі жеке қатынастарға тап болады.

Кибербуллинг өзінің ауқымымен қорқытады, ол жастар ортасында ерекше тартымдылықты көрсетеді. Себебі уақытының көп бөлігі ғаламторға байланған ұрпақ үшін виртуалды әлемде зәбір көруден асқан қорлық жоқ. Сондықтан бұл мәселені уақтылы зерттеп, алдын алудың шарттарын құру нәтижелі болары анық.

Қазіргі білім беру үдерісі ақпараттық технологияларды кеңінен енгізумен сипатталады. COVID-19 пандемиясының салдарынан барлық оқытушылар мен студенттер қашықтан оқыту режиміне өтіп, виртуалды шындыққа еніп кетті. Қоғамдық пікірге сай 17-24 жас аралығындағы жастар-әлемдегі ең үлкен медиа белсенді топ болып есептелетіндігі айқындалған. Олар ақпараттық желінің пайдасын теледидардан бас тартумен сипаттады. Желілік агрессия пандемия кезіндегі мәжбүрлі оқшаулаудың арқасында ерекше өзектілікке ие болды. Кейбір адамдар үшін ол қандай да бір жолмен психологиялық шиеленісті басқаша білдіру мүмкіндігіне айналды.

Кибербуллингті ғылыми және практикалық мәселе ретінде зерттеу негізінен екі бағытта жүзеге асырылады. Психологиялық-педагогикалық бағыт бойынша А.А.Бочавер, К.Д.Хломов [1], Е.Н.Волкова, И.В.Волкова [2], Ф.О.Марченко, О.И.Маховская [3], А.В.Путинцева, Н.Ю.Федунина [4] және басқа да ғалымдар желілік агрессияға: БАҚ-ның мектепішілік қолданыстағы әсері және әлеуметтік-экономикалық мәселелер түріндегі кибербуллингке ықпал ететін психологиялық факторларды қарастырады. Екінші бағыт – әлеуметтік деп сипатталып, оның өкілдері кибербуллингті девиантты және деликвентті мінез-құлықтың бір түрі ретінде қарастырып, оның даму сипатын талдайды. Шетелдік ғалымдар еңбектерінде нақты мектеп бағдарламалары жастардың киберагрессиямен күресу дағдыларын қалыптастыру мақсатында кибербуллинг жағдайларына араласуын зерттеуге бағытталған, сонымен қатар осы құбылыстың ұлттық, жас және гендерлік аспектілерін зерттейді [5].

Ресейде кибербуллингті зерттеуге А.А.Баранов, Е.В.Волченкова, А.С.Зинцова, Л.А.Найденова, И.С.Осипов, С.В.Рожина үлкен үлес қосты. Кибербуллинг мәселесі жастар үшін ең өзекті, өйткені жасөспірім құрдастарының жеке басын бағалауға, қорлауға, қауесеттерге және әлеуметтік сәтсіздіктерге жоғары сезімталдық деңгейімен сипатталады. Кибербуллингтің негізгі мақсаты – әлеуметтік желі кеңістігінде жағымсыз ақпарат жариялау

арқылы адамға психологиялық зиян келтіру, оның әлеуметтік қатынастарын қорлау, қорқыту, сыни мәлімдемелер түрінде тұлғалық сфераны бұзу.

Көптеген ғалымдар кибербуллингті мақсатты және қайталанатын әр түрлі электрондық құрылғылар мен интернет желісін қолдану арқылы зиян келтіру, қасақана залал жасау ретінде анықтайды. А.В.Путинцева «кибербуллинг қазіргі уақытта белсенді дамып келе жатқан және ақпараттық технологиялар арқылы жүзеге асырылатын психологиялық қорқытудың бір түрі ретінде сипатталатын интернет-коммуникацияның жаңа құбылысын білдіретін, жәбірленушіге бағытталған қасақана агрессивті әрекетті жүзеге асыру» деп санайды [6]. Кибербуллингті анонимділік, күштердің теңсіздігі, қасақана, қашықтықтан, бақылаусыз, жаппай жүзеге асырылатын құбылыстар ерекшелейтін болғандықтан, бұл қудаланушыға ауыр психологиялық әсерді күшейтеді және агрессорларды табу мен жауапқа тарту қиындайтындығы атап өтіледі. Мәселенің салыстырмалы түрде жаңа аспектісі - студенттік ортада кибербуллингтің (компьютерлік технологиялар мен интернетті қолдана отырып жүйелі түрде қорқыту) таралуын, әсіресе ЖОО-ның қашықтан жұмыс істеу жағдайында зерттеу болып табылады. Қазіргі білім беру процесін электронды құрылғылар мен интернетсіз елестету қиын, сондықтан студенттердің оқытушылармен өзара әрекеттесуі да желілік агрессия қаупіне ұшырайды.

Кибербуллингтің пайда болу себептері мен таралу дәрежесін анықтау психологиялық зардаптарды азайту мақсатында оның алдын алу, студенттердің психологиялық денсаулығын сақтау бойынша тиімді шараларды әзірлеуге мүмкіндік береді.

Жаһандық даму ықпалымен білім беру үдерісі цифрлық дәуір артықшылықтарын игергені дау туғызбайды, дегенмен, жаңа технологияларды мақсатсыз пайдаланумен байланысты жаңадан пайда болған мәселелер де бар. Кибербуллинг Hinduja S., Patchin J.W. еңбектерінде «компьютерлерді, ұялы телефондарды және басқа электрондық құрылғыларды пайдалану арқылы қасақана және бірнеше рет зиян келтіру» ретінде анықталады. Әдетте мектеп ортасымен байланысты кейбір құбылыстар, мысалы қорқыту, жаңа виртуалды сценарийлерде немесе шындықтарда өз баламаларын тапты. Жаңа цифрлық сценарийлерде жоғары білікті кибербуллерлер өз құрдастарына қатысты агрессивті мінез-құлық үшін технологияларға сүйенеді (қорқыту, қудалау, пара алу, қорлау, құпия ақпаратты жариялау, жеке басына тиісті ақпаратты ұрлау, фотосуреттерді манипуляциялау, физикалық агрессияны жазу және тарату т.б.). Көптеген зерттеулерде мектеп жасындағы оқушылар мен жасөспірімдер ортасындағы кибербуллинг егжей-тегжейлі қарастырылған, ал жасөспірім шақ пен ересектік шақтың өткелінде жүріп, ересек өмірге енді қадам басқан, ата-ана қамқорлығынан тысқары, өзбетімен өмір сүру дағдысын игере бастаған тұлғаны ақпарат ағыны мен жаңа қауіп-қатерлер тосып тұруы ықтималдығын зерттеу бүгінгі күннің кезек күттірмес мәселесіне айналғаны анық. Жаңа ортаға бейімделу процесін басынан өткеріп жатқан студент онлайн уақытын дұрыс жоспарлай алса білім игеру әрекеті өнімді болады, ал егер әлеуметтік желі шырмауына ілінсе әрекетін бағамдау қиынға соғады.

Сонымен, Finn J., Lindsay M., Krysik J., Faucher C., Zalaquett C.P., Chatters S.J. т.б. зерттеушілер жоғары білім беру кезеңінде электронды құралдардың құрбаны болған студенттер арасында таралу деңгейі 5-тен 40% - ға дейін болуы мүмкін деп болжады. 2002 жылғы АҚШ университеттерінің студенттерін зерттеудің кең үлгісін қолдана отырып, 10-15%-ы қорқыту, қорлау немесе қудалау туралы электрондық хаттар немесе хабарламалар алғанын хабарлады. Lindsay M. және Krysik J. 420 университет студенттері арасында таралу деңгейінің жоғарылағанын анықтады, бұл 43,3% кибербуллингтен зардап шеккенін көрсетті. Faucher C., Jackson M. және Cassidy W. Канада университеттерінің 1925 студентінің үлгісін қолдана отырып, олардың 24,1%-ы өткен жылы кибербуллингтің құрбаны болғанын хабарлады. Zalaquett C.P., Chatters S.J. 613 университет студенттерінің 19%-ы кибербуллингтің құрбаны болғанын, ал 5% - ы кибербуллинг агрессорлары екенін хабарлады [7]. Таралу көрсеткіштерінің өзгергіштігі өте жоғары кибербуллингтің әртүрлі тұжырымдамаларына қарамастан, эмпирикалық дәлелдер бұл мәселенің университеттік ортада болуын растайды. Осылайша, кибербуллинг оның жоғары таралуы мен ауыр зардаптарын ескере отырып, үлкен әлеуметтік мәселеге айналды [8], бұл кибербуллингтің алдын алу және араласу мақсатында оның ықтимал болжаушыларын анықтауға бағытталған зерттеулер жүргізуге әкелді. Жалпы айтқанда, кибербуллинг оқушының жеке сипаттамалары мен осы сипаттамалар пайда болатын даму контексттері арасындағы өзара әрекеттесудің нәтижесі болып табылады. Университеттің контексті және осы кезеңдегі студенттер өмірінің өзгеретін кезеңі өмірдің басқа кезеңдерінен (балалық шақ немесе жасөспірім) немесе кибербуллингке әсер етуі мүмкін білім беру циклдарынан (бастауыш немесе орта білім) ерекшеленетін кейбір сипаттамаларға ие, сондықтан оларды мұқият зерттеу керек. Университет студенттерінің көпшілігі өмірдің жаңа және өзгермелі кезеңін бастан кешіреді, ол жаңа экологиялық талаптарға жауап ретінде жаңа мінез-құлық, когнитивтік және әлеуметтік немесе аффективті реакцияларды қалыптастыратын дамып келе жатқан ересек деп аталады. Университет кезеңі ересек рөлге сәйкес келеді, өйткені ол ата-аналары мен достарынан бөлінуімен, жаңа әлеуметтік орталарды құруымен және көбірек автономия мен жауапкершілікті қажет ететін жаңа сценарийлерді шешуді талап етеді. Осылайша, олардың еңбек әлеміндегі болашағын анықтай алатын академиялық талаптардың жоғарылауымен қатар, университет студенттері қосымша әлеуметтік және эмоционалдық қиындықтарға тап болады. Осыған байланысты көптеген зерттеулер университет студенттерінің көп бөлігі академиялық немесе эмоционалдық қиындықтарға тап болатынын көрсетті. Arrieta K., Díaz S., González F. колумбиялық университет студенттерінде мазасыздық, депрессия және стресс белгілерінің таралуы сәйкесінше 37,4%, 56,6% және 45,4% екенін анықтады [9]. Beiter R., Nash R., Mc Crady M., Rhoades D., Linscomb M., Clarahan M. зерттеулерінде АҚШ университеттерінің 374 студентінің үлгісінде олардың 11%, 15% және 11% сәйкесінше стресстің, мазасыздықтың және депрессияның ауыр немесе өте ауыр деңгейінен зардап шегетінін анықтады [10]. Студенттердің психикалық денсаулығының

төмендеуімен байланысты университет өмірінің психоәлеуметтік факторлары мен сипаттамалары (бәсекеге қабілетті академиялық орта, артық жұмыс, құрдастарымен берік қарым-қатынастың болмауы, жақындап келе жатқан жұмыссыздық және т.б.) білім берудің басқа деңгейлерінен айтарлықтай ерекшеленеді [11]. Екінші жағынан, кибербуллинг пен эмоционалдық проблемалар (мазасыздық, депрессия және стресс) арасындағы байланысқа қатысты эмпирикалық зерттеулердің айтарлықтай саны кибербуллинг құрбандарында бұл мәселелердің жоғары деңгейін анықтады. Сонымен, зерттеулердің көпшілігі студенттердің мазасыздық, депрессия, стресс, өзін-өзі бағалаудың төмендігі, дәрменсіздік, соматизация, жалғыздық, ашуланшақтық, ұйқының бұзылуы, шоғырлану проблемалары, оқу үлгерімінің төмендігі және логикалық ойлаудың нашарлығын көрсетсе, тіпті суицидтік ойлар, қорқыту, қорлау, қудалау және т. б. құрбаны болу нәтижесінде, ал бұзақылар сыртқы мінез-құлықты, төмен эмпатияны, агрессивті мінез-құлықты, нашарлықты және сабақтан қалуды көрсетеді. Университет жағдайында кибербуллингпен байланысты емес эмоционалдық проблемаларды анықтауға болады, дегенмен кибербуллингтің құрбаны немесе агрессорының рөлі студенттерде жоғары деңгейдегі мазасыздықтың, депрессияның және стресстің дамуына әкелуі мүмкін. Осылайша, кейбір студенттер академиялық өзгерістер кезеңінде мазасыздық, депрессия және стресстің жоғары деңгейін сезініп, оларды азапқа немесе киберқауіпсіздік әрекеттеріне қатысуға осал етеді, бірақ бұл эмоционалдық мәселелердің көпшілігі олардың киберқауіпсіздіктің құрбаны немесе агрессоры болуынан туындауы мүмкін. Сонымен, мазасыздық, депрессия, стресс және басқа эмоционалдық проблемалар құрбандықтың нәтижесі болуы мүмкін, бірақ мазасыздық немесе стресстің жоғары деңгейі бар депрессияға ұшыраған студенттер өздерінің әлеуметтік мінез-құлқының жеткіліксіздігін ескере отырып, қорқытудың құрбаны болуы мүмкін. Өзін-өзі бағалау немесе депрессияға, мазасыздыққа, күйзеліске байланысты өздерін қорғай алмау тәжірибеде анықталған. Сол сияқты, мазасыздық немесе стресстің жоғары деңгейі бар депрессияға ұшыраған студентті құрдастарының қабылдау деңгейі төмен болуы мүмкін, бұл мінез-құлықтың сыртқа шығуына әкеледі және осылайша оны агрессорға айналдырады. Көптеген зерттеулер мектептегі қорқыту, интернационалдандыру және әлеуметтік мәселелер арасындағы байланыс өзара әрекеттестікте екенін көрсетті, дегенмен себеп-салдарлық бағытқа қатысты қайшылық та бар. Қорытындылай келе, кибербуллинг эмоционалды проблемаларға әкелуі мүмкін екендігі кеңінен көрсетілгенімен, эмоционалды проблемалардан зардап шегу мен киберқауіптің құрбаны немесе агрессоры болатынын болжау қабілеті арасындағы байланыс туралы шектеулі эмпирикалық дәлелдер бар. Зерттеулердің көпшілігі жасөспірімдік шаққа бағытталған және тек бірнеше зерттеулер университет студенттері ортасын қарастырған. Бұл мәселені тереңірек әрі студенттер ортасындағы кибербуллинг пен онлайн агрессияға тап болу жағдайларын зерттеуді талап етеді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеуімізге өзек болған «кибербуллинг» ұғымын нақтылау үшін шетелдік зерттеуші, педагог, психологтардың ғылыми еңбектеріндегі түсініктерді, деректерді талдау әдісін қолдану арқылы жан жақты қарастырамыз. Студенттің жеке айнаымалыларынан басқа, кейбір зерттеулер контекстік айнаымалыларды, мысалы, студенттің академиялық ортаға бейімделуіне қатынасын қарастырады. Университет ортасына бейімделу әртүрлі көзқарастармен тұжырымдалғанымен, ең кең таралған көзқарастардың бірін Baker R.W., Siryk B. тұжырымдады. Университет студенттері бейімделудің алуан түрлерін сезінуге бейім екенін көрсете отырып, оларға: академиялық бейімделу (университеттің білім беру талаптарын орындау және жақсы нәтижелерге қол жеткізу), әлеуметтік бейімделу (университеттің тұлғааралық талаптарына қарсы тұру), тұлғалық-эмоционалды бейімделу (жақсы физикалық және психологиялық әл-ауқат) және институционалдық байланыс (жалпы университетке жақсы көзқарас және таңдалған ЖОО-мен сапалы байланыстың болуы) т.б. жатқызамыз. Friedlander L.J., Reid G.J., Shupak N., Cribbie R. т.б. университетке нашар бейімделу студент үшін ауыр жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін екенін көрсетті [12].

Мета-анализ кезінде Crede M., Niehorster S. университетке жақсы бейімделмеген студенттердің оқу үлгерімі төмен, оқуын аяқтау мүмкіндігі аз және кеңес беру қызметтеріне жүгінуге, жалғыздықты, депрессияны, стрессті сезінуге бейім екенін анықтады. Университетке бейімделу мен кибербуллинг арасындағы байланысқа келетін болсақ, көптеген зерттеулер өткен академиялық кезеңдерде (бастауыш немесе орта білім беру) қорқыту немесе кибербуллингтен зардап шегу университеттегі нашар бейімделуді, сондай-ақ психоәлеуметтік мәселелерді болжауы мүмкін екенін көрсетті. Suresh S., Tirandjan A. бастауыш білім беру кезеңінде кибербуллингтің құрбаны болғанын айтқан студенттер жоғары білім беру кезінде оқуда, тұлғааралық қарым-қатынаста және өзін-өзі бағалауда қиындықтарға тап болғанын, ал орта білім беру кезеңінде кибербуллингтен зардап шеккен университет студенттері кибербуллингтің құрбаны болғанын анықтады. Бұрынғы екі оқу кезеңі де (бастауыш және орта білім) университетте тұлғааралық, отбасылық және өзін-өзі бағалаудың төмендігі мәселелерін тудырады. Осыған байланысты Jantzer A.M., Cashel M.L. орта білім беру кезеңінде кибербуллингтің құрбаны университетке нашар әлеуметтік және жеке-эмоционалды бейімделуді болжай алатындығын көрсетті [13]. Бірақ қазіргі уақытта университетке бейімделу кибербуллингтің құрбаны немесе агрессоры болу үшін болжамды айнаымалы ретінде әрекет етуін талдайтын зерттеулер тапшы екендігі анық. Souza S.B., Veiga A.M., Ferreira A.I., Costa P. жүргізген зерттеулері өзекті жұмыс ретінде қарастырылды. Авторлар 979 бразилиялық және португалдық университет студенттерінің үлгісін пайдалана отырып, жаңадан келгендердің бейімделуі мен студенттердің әл-ауқат сезімі кибербуллингтің құрбаны немесе агрессоры болатынын болжайтынын анықтады [14].

Бұл зерттеу кибербуллингтің құрбаны немесе агрессоры болу ықтималдығын болжайтын айнаымалыларды анықтау арқылы осы жағдайды түзетуге тырысады. Егер мазасыздық, депрессия және стресс деңгейлері немесе

оның жеке өлшемдерімен (академиялық, әлеуметтік, тұлғалық-эмоционалды және институционалды) университетке бейімделуі кибербуллингті болжаса, бұл алдын алу немесе араласу әдістері дәл осы айнымалыларға бағытталуы керек деп болжайды. Бұл зерттеудің мақсаты - жоғары білім берудегі кибербуллингтің құрбаны немесе агрессоры болу үшін мазасыздықтың, депрессияның, стресстің және университетке бейімделуінің болжамды күшін талдау болып табылады. Осы саладағы алдыңғы зерттеулердің шектеулі санын ескере отырып, мазасыздық, депрессия және стресстің жоғары деңгейі кибербуллингтің құрбаны немесе агрессоры болатынын болжайды және университетке бейімделуінің жеке факторлары (академиялық бейімделу, әлеуметтік бейімделу, тұлғалық-эмоционалды бейімделу және институционалды бейімделу) кибербуллингтің құрбаны немесе агрессоры болуыңыздың болжаушылары болып табылады.

Студенттердің киберқауіпсіздік көріністерімен аз кездесетінін дәлелдей отырып, желілік агрессияның барлық көріністерін респонденттер кибербуллинг ретінде қабылдамайтынын ескеру қажет. Ғылыми әдебиеттерде кибербуллингтің бірнеше классификациясы бар, олардың ішінде ең көп тарағаны келесідей [11]:

1. Жанжалдар (flaming) – екі немесе одан да көп адамдар арасындағы қысқа эмоционалды алмасуы, әдетте әлеуметтік желінің қоғамдық орындарында дамиды.

2. Шабуылдар (harassment) – жеке байланыс арналарының шамадан тыс жүктелуімен қайталанатын қорлайтын хабарламалар, көбінесе олар чаттар мен форумдарда кездеседі. Онлайн ойындар да бұл технологияға жатады, ереже бойынша гриферлер (grieffers) – жеңіске емес, басқа қатысушылардың ойын тәжірибесін бұзуға бағытталған ойыншылар тобы.

3. Жала жабу (denigration) – қорлайтын және алдамшы ақпаратты тарату.

4. Алаяқтық (impersonation) – қорлау тәсілі қуғыншы өзінің паролін пайдаланып аккаунтқа кіру арқылы әлеуметтік желілердегі, блогтағы, поштадағы, жедел хабар алмасу жүйесінде өзін жәбірленуші ретінде көрсетеді. Сондай-ақ, ол өзінің есептік жазбасын ұқсас лақап атпен құра алады және жәбірленушінің атынан теріс байланыс жасай алады.

5. Үрлеу (outing & trickery) – нақты кімге арналғаны белгісіз дербес ақпаратты интернетте жариялау.

6. Иеліктен шығару (isolation) – жәбірленуші өзінің жеке ақпарат блогына бақылау жасау мүмкіндігін жоғалту нәтижесінде өз ақпаратына қол жеткізе алмауды білдіретін қорлау тәсілі. Бұл құбылыс парольді қорғау үшін қолданылатын кез келген ортада болуы мүмкін, достар тізімі немесе қалаусыз тізім поштасы жасалады. Ол жедел хабарламаларға немесе электрондық пошталарға жауап болмаған кезде де көрінуі мүмкін.

7. Кибершабуыл (cyber stalking) – шабуыл жасау, ұрып-соғу, зорлауды офлайн режимінде ұйымдастыру мақсатында жәбірленушіні жасырын іздеу.

8. Хеппислепинг (happy slapping) – ұялы телефондарға немесе камераларға түсірілген зорлық-зомбылық көріністері немесе нақты бейнелерді жариялау.

9. Секстинг (sexting) – жалаңаш және жартылай жалаңаш адамдардың фотосуреттері мен бейнелерді жіберу немесе жариялау.

Студенттік ортадағы кибербуллинг мәселені талдау үшін «Justin W. Patchin ұсынған кибербуллинг және онлайн агрессия» бейімделген сауалнамасы Google form платформасын пайдалану арқылы зерттеу жүргізілді [15]. Зерттеуге Астана қаласындағы Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ мен Орал қалалық М.Өтемісов атындағы БҚУ 17 жастан 24 жасқа дейінгі жоғары білім беру ұйымдарында педагогикалық мамандықтар бойынша оқитын 110 студент қатысты, оның ішінде 9 ұлдар мен 101 қыздар.

Зерттеудің мақсаты - студенттік ортада кибербуллингтің таралу дәрежесін анықтау. Сауалнамада соңғы 30 күннің ішінде қандай жиелікте төмендегі жағдайлар бастан кешірдіңіз сауалына орай:

1. Сізді ортақ чатта мазақ етті ме?
2. Сіз өзіңіздің таныстарыңыздан сізді шынымен ашуландыратын электрондық хат алдыңыз ба?
3. Сіз бейтаныс біреуден сізді шынымен ашуландыратын электрондық хат алдыңыз ба? Бұған «спам» хат кірмейді?
4. Facebook, Instagram парақшаларында сізді ренжіткен немесе ынғайсыздандырған ақпарат жарияланды ма?
5. Біреу сізді ренжіткен немесе ынғайсыздық тудырған басқа веб-параққа ақпарат орналастырды ма?
6. Сізді ренжіткен немесе ынғайсыздық тудырған жедел хабар алдыңыз ба?
7. Ата-анаңыз сізбен компьютерді қалай қауіпсіз пайдалану керектігі туралы сөйлесті ме?
8. Оқытушылар компьютерде жұмыс істеу қауіпсіздігі туралы сізбен сөйлесті ме?
9. Сіз желідегі басқа адамды қорқытып немесе ренжіттіңіз бе?
10. Сіз компьютерге немесе АКТ құралдарына отырудан қорықтыңыз ба?
11. Бөгде біреу сіз туралы басқалар көргісі келмейтін ақпаратты желіде жариялады ма?
12. Сізге электронды пошта немесе мәтіндік хабарлама жіберіп, сізді ынғайсыз ететін жыныстық қатынас туралы сұрақтар қойды ма?
13. Соңғы 30 күн ішінде сіз мына әрекеттерді қандай жиелікте жасадыңыз?
14. Сіз желіде болған кезде жасыңыз туралы жалған ақпарат бердіңіз бе?
15. Сіз басқаларды күлдіртетін бір адам туралы ақпаратты интернетте жарияладыңыз ба?
16. Сіз біреуді ашуландыру немесе мазақ ету үшін компьютерден біреуге мәтіндік хабарлама жібердіңіз бе?
17. Сіз оны ашуландыру немесе мазақ ету үшін біреуге электронды хат жібердіңіз бе?

18. Сіз біреудің VK, Facebook, Friendster парағында оларды ашуландыру немесе мазақ ету үшін ақпарат жарияладыңыз ба?

19. Сіз біреудің суретін түсіріп, оны олардың рұқсатынсыз интернетте орналастырдыңыз ба?

20. Мен басқаларды өмірімде бір рет болса да кибербуллингке ұшыраттым:

21. Соңғы 30 күнде басқаларды кибербуллингке ұшыраттым:

22. Олай болса, бұл адамның кибербуллингінің ең маңызды себебі қандай болды?

23. Мен өмірімде кибербуллингке ұшырадым:

24. Соңғы 30 күнде мен кибербуллингке ұшырадым:

25. Мұны сізге кім жасағанын білдіңіз бе?

26. Бұзақы сіз шынайы өмірде кездестірген адам болды ма?

Соңғы 30 күнде сіз келесі әрекеттерді қаншалықты жиі жасадыңыз:

27. Сіздің мектебіңізде басқа оқушы сізді кибербуллингке ұшыратты ма?

28. Интернетте жасалған қауіптер мектепте болды ма?

29. Сіз кибербуллинг тәжірибесі туралы біреуге айттыңыз ба?

30. Сіз ата-анаңызға кибербуллинг тәжірибесі туралы айттыңыз ба?

31. Сіз досыңызға кибербуллинг тәжірибесі туралы айттыңыз ба?

32. Сіз оқытушыға кибербуллинг тәжірибесі туралы айттыңыз ба?

33. Сіз кибербуллингтен қалай құтылдыңыз?

Ескертпе: Егер сіз кибербуллингке ұшырамаған болсаңыз жоқ деген жауапты таңдаңыз.

34. Көңілсіз болдыңыз ба?

35. Сіз қорқып қалдыңыз ба?

36. Сіз ренжідіңіз бе?

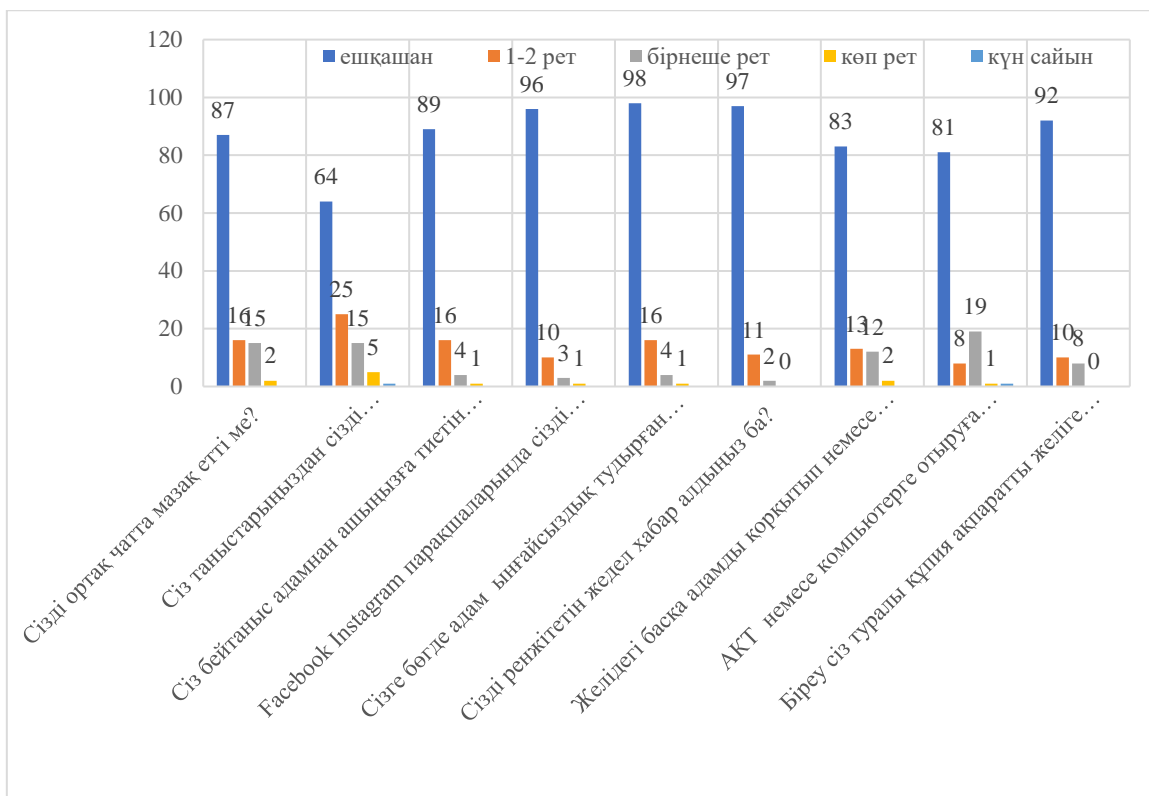
37. Сіз ұялдыңыз ба?

38. Сіз ашуландыңыз ба?

39. Ол сізді мазалған жоқ па?

Нәтижелер және талқылау

Аталған сауалнамаға қатысушылардан соңғы 30 күннің ішінде қандай жиілікте төмендегі жағдайды бастан кешірдіңіз топтамасындағы сұрақтарға 1-суреттегі көрсеткіштерге сай жауап алынды. Кибербуллинг құрбандарын анықтау шкаласы 1-6, 9-11 сұрақтарды қамтыған болатын. Ұпайлар келесідей тағайындалды, олар: ешқашан - 0; 1 немесе 2 рет – 1; бірнеше рет – 2; көп рет – 3; күн сайын -4. Жоғары мәндер кибербуллингке көбірек қатысуды білдіреді.

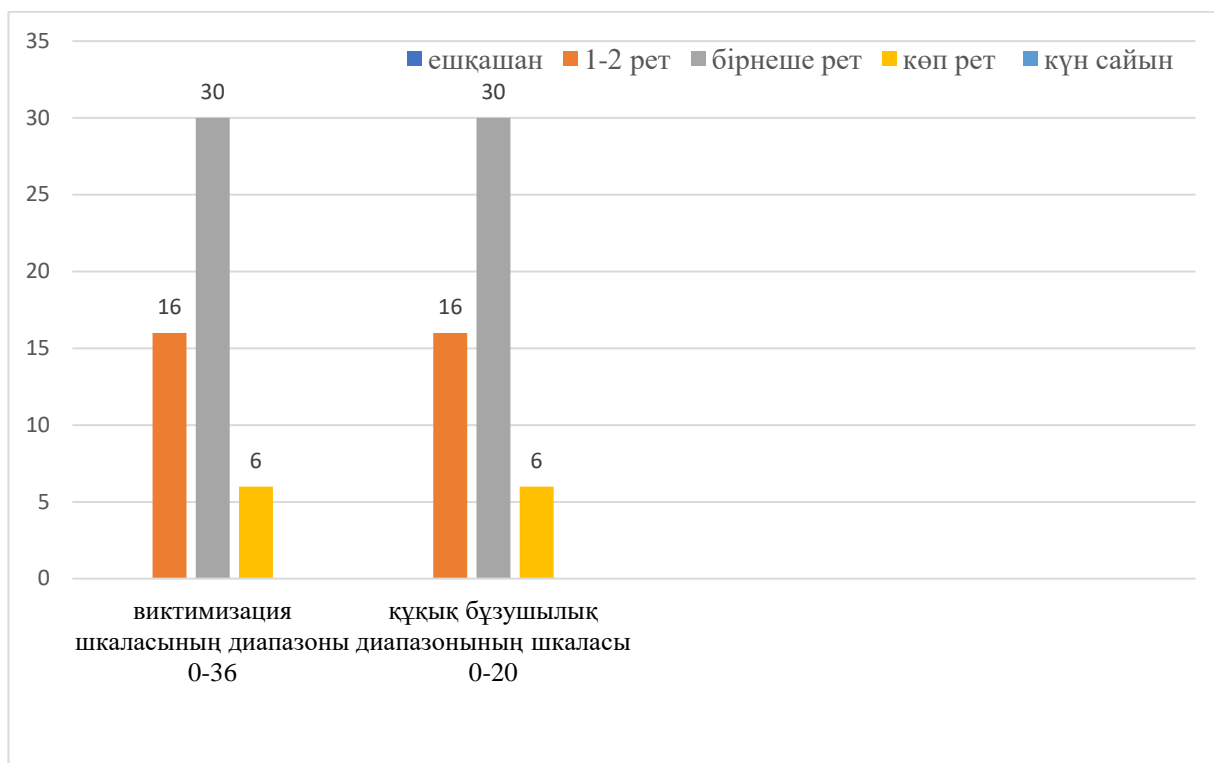

Сурет 1 - Кибербуллинг пен онлайн агрессия көрінісі көрсеткіші

Соңғы 30 күнде сізді ортақ чатта мазақ етті ме сұрағына респонденттердің 79% мазаққа ұшырамағандарын, 14% 1-2 рет ұшырағандарын, 11% бірнеше рет мазақ болғандықтарын, 6% көп рет мазаққа айналғандарын жеткізді.

Сіз өзіңіздің таныстарыңыздан сізді шынымен ашуландыратын электрондық хат алдыңыз ба сұрағына студенттердің 58% ешқашан алмағандықтарын, 23% 1-2 рет, 14% бірнеше рет, 5% көп рет хат алғандықтарын көрсетті. Сіз бейтаныс біреуден сізді шынымен ашуландыратын электрондық хат алдыңыз ба? (бұған «спам» хат кірмейді) сауалына 81% ешқашан, 15% 1-2 рет, 4% бірнеше рет, 1% көп рет хат алғандықтарын баяндады. Соңғы 30 күнде Facebook, Instagram парақшаларында сізді ренжіткен немесе ынғайсыздандырған ақпарат жарияланғандығын 87% терістеді, ал 9% 1-2 рет, 3% бірнеше рет, 1% көп рет деп растады. Бөгде адам сізді ренжіткен немесе ынғайсыздық тудырған басқа веб-параққа ақпарат орналастырды ма сұрағына 89% ешқашан, 8% 1-2 рет, 1,8% бірнеше рет, 0,9% көп рет деп жауап берді. Соңғы 30 күнде сізді ренжіткен немесе ынғайсыздық тудырған жедел хабар алдыңыз ба сауалына 88% алмағанын, 10% 1-2 рет, 1,8% бірнеше рет алғанын растады. Соңғы 30 күнде ата-анаңыз сізбен компьютерді қалай қауіпсіз пайдалану керектігі туралы сөйлесті ме мәтініндегі 7-інші сұрағына 2,7% күн сайын, 36% көп рет, 59% бірнеше рет, 1,8% 1-2 рет айтқандығын жеткізді. Бұл көрсеткіштер ата-аналар студенттердің қауіпсіздігіне алаңдайтынын көрсетті. Оқытушы соңғы 30 күнде АКТ немесе компьютерде жұмыс істеу қауіпсіздігі туралы сізбен сөйлесті ме атты 8-інші сұрағына 6% күн сайын, 32% көп рет, 62% бірнеше рет ескертіп жүргендігін көрсетті. Бұл

оқытушылар тарапынан жасалып жатқан алдын алу жұмыстарының сипатын нақтылады. Сіз соңғы 30 күнде желідегі басқа адамды қорқытып немесе ренжіттіңіз бе атты 9-сұраққа 85% ешқашан, 7% 1-2 рет, 6% бірнеше рет, 2% көп рет деп жауап берді. Бұл студенттердің 15% 1-2 рет болса да агрессор ретінде әрекет жасап көргендігін айқындады. Сіз соңғы 30 күнде АКТ немесе компьютерге отырудан қорықтыңыз ба сұрағын 74% ешқашан, 7% 1-2 рет, 17% бірнеше рет, 1% көп рет, 1% күн сайын деп жауап берді. Бұл жауаптан кибербуллинг туралы ақпараттың өзі студенттерге үрей ұялататындығын байқауға болады. Соңғы 30 күнде біреу сіз туралы басқалар көргісі келмейтін ақпаратты желіде жариялады ма сұрағына 84% ешқашан, 9% 1-2 рет, 7% бірнеше рет деп жауап беруінен, 10% жуық бұл әрекеттер ішінара әзіл ретінде, күлкі ету сипатында кездескенін айқындады.

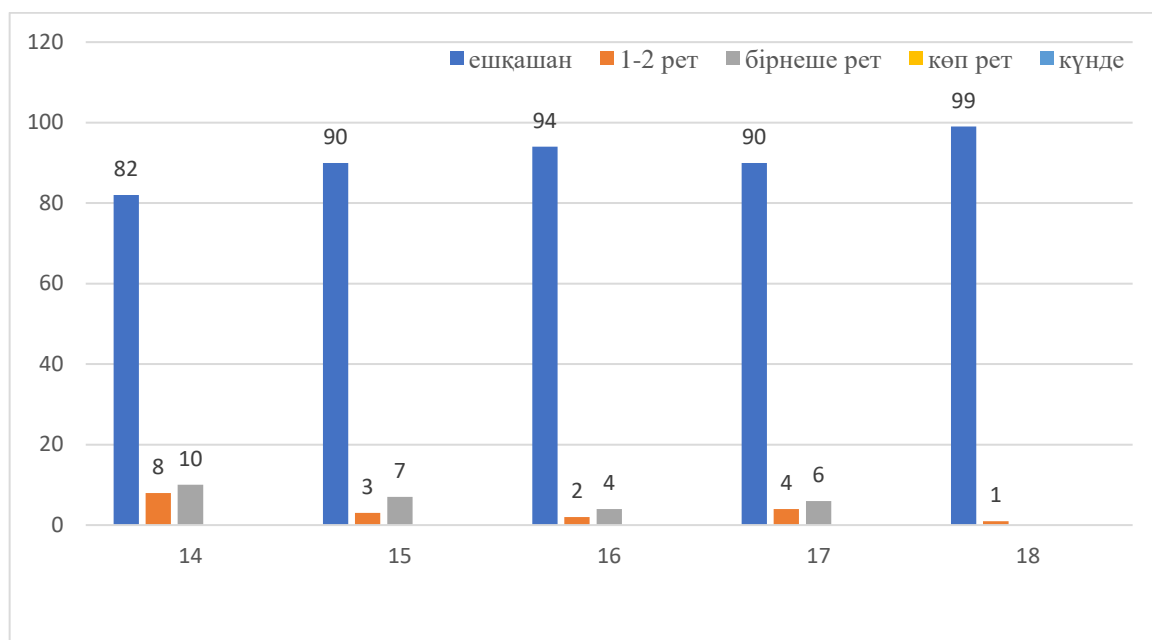

Сурет 2 - Элемент ұпайларын қосу арқылы жасалған виктимизация мен құқық бұзушылық көрсеткіштері

2 - суретте көрсетілген элемент ұпайларын қосу арқылы жасалған шкала көрсеткіші виктимизация шкаласының диапазоны бойынша жоғары ұпай қосындысы 30 ұпайды құрағанын ескеру арқылы виктимизацияны теріске шығарып, құқық бұзушылық шкаласы 0-20 ұпай қосындысын құрайтындығын бағамдап, онлайн агрессия сипатында құқық бұзушылық байқалғандығын көруімізге болады.

Кибербуллингке қатысты құқық бұзушылық шкаласы 14-18 сұрақтарды қамтиды. 3 – суреттегі соңғы 30 күн ішінде сіз мына әрекеттерді қандай жиелікте жасадыңыз топтамасындағы сұрақтарға, мысалы: сіз желіде болған кезде

жасыңыз туралы жалған ақпарат беруіңізді анықтайтын 13-сұрағына респонденттердің 45% бірнеше рет, 35% 1-2 рет, 5% көп рет, 15% ешқашан деген жауап ұсынылды. Сіз басқаларды күлдіретін бір адам туралы интернетте ақпарат жарияладыңыз ба атты 14-сұрағына 10% бірнеше рет, 8% 1-2 рет, 82 % ешқашан деп жауап берді. Соңғы 30 күнде сіз біреуді ашуландыру немесе мазақ ету үшін компьютерден біреуге мәтіндік хабарлама жібердіңіз бе мәтініндегі 15-сұрағына 7% бірнеше рет, 3% 1-2 рет, 90% ешқашан деп баяндады. Соңғы 30 күнде сіз оны ашуландыру немесе мазақ ету үшін біреуге электронды хат жібердіңіз бе мәтініндегі 16-сауалына 4% бірнеше рет, 2% 1-2 рет, 94 % ешқашан деп жауап берді Сіз біреудің VK, Facebook, Friendster парағында оларды ашуландыру немесе мазақ ету үшін ақпарат жарияладыңыз ба мәтініндегі 17-сұрағына 6% бірнеше рет, 4% 1-2 рет, 90 % ешқашан деп жауап берді Соңғы 30 күнде сіз біреудің суретін түсіріп, оны олардың рұқсатынсыз интернетте орналастырдыңыз ба сипатындағы 18-сауалына 1% 1-2 рет (әзіл үшін), 99% ешқашан деп жауап берді.

Сурет 3 - Кибербуллингке қатысты құқық бұзушылық көрсеткіші (%)

Басқа адамды кибербуллингке ұшыратуға себепкер болғандығы сипатталатын 19-20 сұраққа 100% ондай әрекет болмағаны жауабы алынса, кибербуллингке тап болу әрекетін анықтауға арналған 22-23 сұрақтарға 3% кейде деп жауап берді және 24-25 сұраққа (яғни кибербуллингке себепкер адамды білесіз бе сипатындағы) «ия», мені чат арқылы білетін адам, бұрынғы жігітім немесе қызым деген жауап алынды. 21 сұраққа мен басқа адамға киберқорлау жасаған жоқпын нұсқасы таңдалды. 26-31 сұрақтарға көпшілігі дерлік кибербуллинг туралы ақпаратпен бөлісуді қаламайтынын көрсетті. 32-38 сұрақтардағы кибербуллинг тәжірибесіне көзқарастарын реніш пен ашудан тууы мүмкін деп болжады.

Қорытынды

Студенттер ортасындағы кибербуллинг және онлайн агрессия мәселесін талдау алдымен әлеуметтік желідегі неғұрлым агрессивті формалардағы жанжал ретінде басталған байланыстың алдын алу экспозициясы киберқауіпсіздік және сақтық шараларына айналуы мүмкін екендігін көрсетті. Осыған байланысты кибербуллинг құбылысын одан әрі зерттеу және білім беру ортасында тиісті профилактикалық шараларды әзірлеу қажет. Жүргізілген зерттеу нәтижелері ЖОО-да желілік агрессия құбылыстарының алдын алу бағдарламаларын құруда, сондай-ақ жанжалды жағдайларда ғаламторда мінез-құлықтың тиімді күресу стратегияларын қалыптастыруда пайдалы болуы мүмкін.

Сондықтан, кибербуллингті алдын алу бойынша төмендегі ұсыныстарды басшылыққа алуға болады:

- мінез-құлқында онлайн агрессия байқалған студенттермен профилактикалық жұмыстарды ұйымдастыру үшін педагогтарды, психологтарды, топ кураторларын даярлау және кибербуллинг мәселелерін анықтау;

- студенттердің оқу-тәрбие үдерісіндегі әлеуметтік көңіл-күйінің тұрақтылығын қолдау;

- студенттер арасында әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас мәдениетін, желілік этиканы дамытуға арналған шаралар мәзірін әзірлеу.

Кибербуллингтің алдын алу әдістерінің ішіндегі ең тиімдісі студенттік ортада кибербуллинг нәтижесінде туындаған жағымсыз салдарларды көрсете отырып, әңгімелер, іс-шаралар түріндегі педагогикалық профилактика, сондай-ақ заңнамалық деңгейде бекітілген белгілі бір жауап түрінде жаза тағайындауды қарастырады. Мұның бәрі профилактикалық психологиялық-педагогикалық шаралар кешенін әзірлеу және қабылдау қажеттілігін растайды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Бочавер, А. А. Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий / А. А. Бочавер, К. Д. Хломов. Текст: электронный //Психология. - 2014. - Т. 11. - № 3. - С. 177–191.

[2] Волкова, Е. Н. Кибербуллинг как способ социального реагирования подростков на ситуацию буллинга / Е. Н. Волкова, И. В. Волкова. Текст: электронный //Вестник Мининского университета. - 2017. - №3 (20). - Режим доступа: URL <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberbulling-kak-sposobsotsialnogo-reagirovaniya-podrostkov-na-situatsiyu-bullinga>.

[3] Марченко, Ф. О. Психология сетевой агрессии (кибербуллинга) во время эпидемии нарциссизма /Ф. О. Марченко, О. И. Маховская. Текст: электронный //Человек: образ и сущность. - 2018. - № 4 (35). - Режим доступа: URL <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-setevoy-agressii-kiberbullinga-vo-vremya-epidemii-nartsissizma>.

[4] Федунина, Н. Ю. Представления о триаде «Преследователь –жертва – наблюдатель» в кибербуллинге в англоязычной литературе / Н. Ю. Федунина. Текст: электронный //Психологические исследования. - 2015. - Т. 8, - №41. - Режим доступа: <http://psystudy.ru/index.php/num/2015v8n41/1143-федунина41.html>.

[5] Foody, M. Considering Mindfulness Techniques in School-based Anti-bullying Programmes / M. Foody, M. Samara. Text: electronic //Journal of New Approaches in Educational Research. - 2018. - Vol. 7, is. 1. - P. 3–9.

[6] Путинцева, А. В. Развитие феномена «кибербуллинг»: анализ подходов к определению / А. В. Путинцева. Текст: непосредственный //Вестник Уфимского юридического института МВД России. - 2020. - № 3 (89). - С. 51–57.

[7] Zalaquett, C. P., and Chatters, S. J. Cyberbullying in college: frequency, characteristics, and practical implications. //Sage Open. - 2014. - №4. -P 1–8.

[8] Kowalski, R. M., Limber, S. P., and Agatston, P. W. //Cyberbullying: Bullying in the Digital Age, //2nd Edn, Malden, MA: Wiley-Blackwell. – 2012. - №53. - P 58-61.

[9] Arrieta, K., Díaz, S., and González, F. Síntomas de depresión, ansiedad y estrés en estudiantes de odontología: prevalencia y factores. //Rev. Colomb. de Psiquiatr - 2013. - P 173–181.

[10] Beiter, R., Nash, R., McCrady, M., Rhoades, D., Linscomb, M., Clarahan, M., et al. The prevalence and correlates of depression, anxiety, and stress in a sample of college students. //J. Affect. Disord. - 2015. - Vol 173. - P 90–96.

[11] Misra, R., and McKean, M. College student's academic stress and its relation to their anxiety, time management, and leisure satisfaction. //Am. J. Health Stud. - 2000. - P 41–51.

[12] Friedlander, L. J., Reid, G. J., Shupak, N., and Cribbie, R. Social support, self-esteem, and stress as predictors of adjustment to university among first-year undergraduates. //J. Coll. Stud. Dev. - 2007. - P 259–274.

[13] Jantzer, A. M., and Cashel, M. L. Bullying victimization, college adjustment and the role of coping. //J. Coll. Stud. Dev. - 2017. - P 283–289.

[14] Souza, S. B., Veiga, A. M., Ferreira, A. I., and Costa, P. University students' perceptions of campus climate, cyberbullying and cultural issues: implications for theory and practice. //Stud. High Educ. - 2018. - №4. - P 2072–2087.

[15] Асылбекова М.П., Атемова К.Т., Албытова Н., Махадиева А.К. // Буллинг пен кибербуллингтің алдын алу технологиясы: оқу-әдістемелік құрал. //-Астана. «Булатова А.Ж.» ЖК, - 2023. -129 б.

REFERENCES

[1] Bochaver, A. A. Cyberbullying: harassment in the space of modern technologies (Kiberbulling: travlya v prostranstve sovremennykh tekhnologiy) / A. A. Bochaver, K. D. Khlomov. Tekst: elektronnyy //Psikhologiya. - 2014. - T. 11. - № 3. - S. 177–191.

[2] Volkova, Ye. N. Cyberbullying as a way for teenagers to react socially to bullying situations (Kiberbulling kak sposob sotsial'nogo reagirovaniya podrostkov na situatsiyu bullinga) / Ye. N. Volkova, I. V. Volkova. Tekst: elektronnyy //Vestnik Mininskogo universiteta. - 2017. - №3 (20). - Rezhim dostupa: URL <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberbulling-kak-sposobsotsialnogo-reagirovaniya-podrostkov-na-situatsiyu-bullinga>.

[3] Marchenko, F. O. Psychology of network aggression (cyberbullying) during the epidemic of narcissism (Psikhologiya setevoy agressii (kiberbullinga) vo vremya epidemii nartsissizma) /F. O. Marchenko, O. I. Makhovskaya. Tekst: elektronnyy //Chelovek: obraz i sushchnost'. - 2018. - № 4 (35). - Rezhim dostupa: URL <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-setevoy-agressii-kiberbullinga-vo-vremya-epidemii-nartsissizma>.

[4] Fedunina, N. YU. Representations of the "Stalker–victim–observer" triad in cyberbullying in English-language literature (Predstavleniya o triade «Presledovatel' –zhertva –nablyudatel'» v kiberbullinge v angloyazychnoy literature) / N. YU. Fedunina. Tekst: elektronnyy //Psikhologicheskiye issledovaniya. - 2015. - T. 8, - №41. - Rezhim dostupa: <http://psystudy.ru/index.php/num/2015v8n41/1143-fedunina41.html>.

[5] Foody, M. Considering Mindfulness Techniques in School-based Anti-bullying Programmes / M. Foody, M. Samara. Text: electronic //Journal of New Approaches in Educational Research. - 2018. - Vol. 7, is. 1. - P. 3–9.

[6] Putintseva, A. V. The development of the phenomenon of "cyberbullying": an analysis of approaches to the definition (Razvitiye fenomena «kiberbulling»: analiz podkhodov k opredeleniyu) / A. V. Putintseva. Tekst: neposredstvennyy //Vestnik Ufimskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii. - 2020. - № 3 (89). - S. 51–57.

- [7] Zalaquett, C. P., and Chatters, S. J. Cyberbullying in college: frequency, characteristics, and practical implications. //Sage Open. - 2014. - №4. -R 1–8.
- [8] Kowalski, R. M., Limber, S. P., and Agatston, P. W. //Cyberbullying: Bullying in the Digital Age, //2nd Edn, Malden, MA: Wiley-Blackwell. – 2012. - №53. - R 58-61.
- [9] Arrieta, K., Díaz, S., and González, F. Síntomas de depresión, ansiedad y estrés en estudiantes de odontología: prevalencia y factores. //Rev. Colomb. de Psiquiatr - 2013. - R 173–181.
- [10] Beiter, R., Nash, R., McCrady, M., Rhoades, D., Linscomb, M., Clarahan, M., et al. The prevalence and correlates of depression, anxiety, and stress in a sample of college students. //J. Affect. Disord. - 2015. - Vol 173. - R 90–96.
- [11] Misra, R., and McKean, M. College student’s academic stress and its relation to their anxiety, time management, and leisure satisfaction. //Am. J. Health Stud. - 2000. - R 41–51.
- [12] Friedlander, L. J., Reid, G. J., Shupak, N., and Cribbie, R. Social support, self-esteem, and stress as predictors of adjustment to university among first-year undergraduates. //J. Coll. Stud. Dev. - 2007. - R 259–274.
- [13] Jantzer, A. M., and Cashel, M. L. Bullying victimization, college adjustment and the role of coping. //J. Coll. Stud. Dev. - 2017. - R 283–289.
- [14] Souza, S. B., Veiga, A. M., Ferreira, A. I., and Costa, P. University students’ perceptions of campus climate, cyberbullying and cultural issues: implications for theory and practice. //Stud. High Educ. - 2018. - №4. - R 2072–2087.
- [15] Asylbekova M.P., Atemova K.T., Albytova N., Makhadiyeva A.K. // Technology for the Prevention of bullying and cyberbullying: teaching aids (Bulling pen kiberbullingtiñ aldyn alu tekhnologiyasy: ok, u-ädístemelik k, ūral). //-Astana. «Bulatova A.ZH.» ZHK, - 2023. -129 b.

КИБЕРБУЛЛИНГ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ: ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

*Муқанова Н.Е.¹, Айтенова Э.А.², Турсунбаева А.У.³, Таженова Г.С.⁴

^{*1}ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

^{2,4}КазНПУ имени Абая, Алматы, Казахстан

³КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье подробно проанализированы проблемы кибербуллинга в студенческой среде, определены теоретические основы этой проблемы в трудах зарубежных ученых. В информационном пространстве уточнены основные правила кибербезопасности студентов. Кроме того, показаны конкретные и эффективные меры для защиты студентов от участия в кибербуллинге или превращения в кибервиктим. Определены два основных направления изучения кибербуллинга как научной и практической проблемы. Рассмотрена классификация кибербуллинга в научной литературе, особенности данных видов в студенческой среде. Установлено, что высокий уровень тревожности, депрессии и стресса в студенческой среде и индивидуальные факторы адаптации к университету (академическая адаптация, социальная адаптация, личностно-эмоциональная адаптация и институциональная адаптация) являются предикторами того, чтобы стать жертвой или агрессором кибербуллинга.

Приведены результаты опроса 110 студентов из 2 -х высших учебных заведений о показателях кибербуллинга и онлайн-агрессии, направленного на выявление причин, форм и последствий кибербуллинга. Анализ результатов исследования показал, что в студенческой среде около 10% респондентов заявили, что кибербуллинг вызывает тревогу, 3% отметили, что столкнулись с киберзапугиванием, причем почти большинство не хотят делиться информацией о кибербуллинге. Студенты предположили, что их взгляды на практику кибербуллинга могут родиться от обиды и гнева. Это послужило основой для изучения кибербуллинга как актуальной проблемы. Рассматриваются методы и мероприятия профилактики кибербуллинга, педагогическая просветительская работа и психолого-

педагогические условия, а также назначение наказания в виде определенного ответа. Подробно расписаны результаты экспериментальной работы, определены итоги исследования и дана характеристика. Уточнено предложение разработать алгоритм мероприятий по развитию культуры общения в социальных сетях, сетевой этики в студенческой среде.

Ключевые слова: кибербуллинг, сетевая агрессия, студенческая среда, кибератака, образовательный процесс, издевательства в интернете, педагогическое просвещение, информационное пространство

CYBERBULLYING IN THE STUDENT ENVIRONMENT: RESEARCH IN THE EDUCATIONAL PROCESS

*Mukanova N. E.¹, Aitenova E.A.², Tursunbayeva A.U.³, Tazhenova G.S.⁴

^{*1}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

^{2,4}Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

³Kazakh University of International Relations and World Languages named after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article analyzes in detail the problems of cyberbullying among students, defines the theoretical foundations of this problem in the works of foreign scientists. The basic rules of student cybersecurity have been clarified in the information space. In addition, specific and effective measures are shown to protect students from engaging in cyberbullying or becoming cybervictim. Two main directions of studying cyberbullying as a scientific and practical problem have been identified. The classification of cyberbullying in the scientific literature, the features of these types of encounters in the student environment are considered. It has been established that a high level of anxiety, depression and stress in the student environment and individual factors of adaptation to the university (academic adaptation, social adaptation, personal and emotional adaptation and institutional adaptation) are predictors of becoming a victim or aggressor of cyberbullying.

The results of a survey of 110 students from 2 higher educational institutions on the indicators of cyberbullying and online aggression aimed at identifying the causes, forms and consequences of cyberbullying are presented. An analysis of the results of the study showed that among students, about 10% of respondents said that cyberbullying was alarming, 3% noted that they had encountered cyberbullying, and almost the majority did not want to share information about cyberbullying. The students suggested that his views on the practice of cyberbullying may be born out of resentment and anger. This served as the basis for studying cyberbullying as an urgent problem. Methods and measures for the prevention of cyberbullying, pedagogical educational work and psychological and pedagogical conditions, as well as the imposition of punishment in the form of a specific response are considered. The results of the experimental work are described in detail, the results of the study are determined and a characteristic is given. The proposal to develop a menu of events for the development of a culture of communication in social networks and network ethics in the student environment has been clarified.

Key words: cyberbullying, online aggression, student environment, cyberattack, educational process, bullying on the Internet, pedagogical education, information space

Мақала түсті: 21 ақпан 2024